

**AZERBAJCAN'IN BOLŞEVİKLER TARAFINDAN İŞGALİ
SONRASI ORTAYA ÇIKAN MUHACERET HAREKETİ VE
MUHACİRLERE KARŞI ATATÜRK DÖNEMİNDE
UYGULANAN POLİTİKALAR**

Sebahattin ŞİMŞİR*

ÖZET

27 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu Birlikleri tarafından işgal edilen Azerbaycan'da bir dizi tutuklama ve takibatlar yaşanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918 – 1920) devlet başkanı olan Mehmet Emin Resulzade'de tutuklanarak Moskova'ya götürülmüştür. Buradaki yarı serbest esaret hayatından 1922 sonlarına doğru kurtulmayı başaran Resulzade, Finlandiya, Almanya üzerinden Türkiye'ye gelmiş ve dağınık bir halde bulunan muhacir Azerbaycanlıları derleyip toparlamaya çalışmıştır. Bunun içinde yayın alanında faaliyete girişerek bir dizi kitap yanında, Yeni Kafkasya Dergisi, Azeri Türk Dergisi ve Bildiriş Gazetelerinin yayınlanmasında etkisi olmuştur.

Bu faaliyet dönemi 1927 sonrası yaşanan bir dizi sıkıntı ile kesilmiştir. Bunda Sovyetler Birliği ile yapılan dostluk antlaşmasının da rolü vardır.

Akabinde Avrupa'ya gitmek zorunda kalan başta Resulzade olmak üzere muhaceretin önemli isimleri Fransa, Almanya ve Polonya gibi ülkelerde tekrar Azerbaycan'ın istiklali için mücadeleye başlamışlardır. Burada yayınladıkları dergi ve kitapları değişik yollarla Türkiye'deki hemşehrilerine göndermeye çalışmışlardır.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Ancak, bu yayın organları ve kitapların büyük çoğunluğunun Türkiye'ye girmesi, dağıtılması ve okunması genelde Bakanlar Kurulu Kararı ile yasaklanmıştır.

Bu çalışmada resmi vesikalar, hatıralar, birinci el kaynaklar ve araştırmalara dayanarak, birinci döneminde desteklenen, ancak ikinci dönemi ve Avrupa'daki faaliyetler de dahil Türkiye Cumhuriyeti tarafından yasaklanması husus ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, muhacir, Yeni Kafkasya Dergisi, Resulzade, Avrupa.

IMMIGRATION AND IMMIGRANT POLICIES IN ATATURK'S PERIOD AFTER BOLSHEVIKS INVADED AZERBAIJAN

ABSTRACT

A series of arrests and prosecutions took place in Azerbaijan, occupied by the Red Army Corps on 27 April 1920. Mehmet Emin Resulzade was arrested and taken to Moscow as the president of Azerbaijan Republic(1918 – 1920). After his half prisoner life there, Resulzade managed to get free in 1922 and he came to Turkey through Finland and Germany, he tried to get Azerbaijan immigrants, who were in different parts of the country, together. For this purpose he had an influence on the publishing of some of his books and the journals like New Caucasia Journal, Azeri Turk Journal and Bildiriş Newspaper.

This publishing period was stopped because of some problems after 1927. And the treaty of amity with Soviet Russia had also affected this stoppage.

Soon after, important names of the immigration, Resulzade being in the first place, had to return back to Europe and start a campaign for Azerbaijan's freedom, in countries like France, Germany and Poland. They tried to send the books and journals they published in these countries to their fellow countrymen and countrywomen in Turkey.

But the majority of these publishings and books were not allowed to reach to Turkey, be distributed or read in Turkey because of the cabinet decree.

This study is based on official testimonials, diaries, first hand resources and researches and will focus on the support they had on their first period and how their actions were banned in Europe especially in Turkey.

Key Words: Azerbaijan, immigrant, New Caucasia Journal, Re-sulzade, Europe

Giriş

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın oluşturduğu Maveray-ı Kafkasya Seym hükümetinden Gürcülerin ayrılıp bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine Seym'de bulunan Azerbaycan milletvekilleri de kendilerini Azerbaycan Millî Şurası ilan ederek, başkanlığına Mehmet Emin Resulzade'yi seçmişlerdir. Daha sonra Mehmet Emin Resulzade başkanlığında yaptıkları toplantılar neticesinde, 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Misak-ı Milli'sini ilan etmişlerdir¹.

Bu mutlu olay bölgede yaşanan gerek iç savaş, gerekse İngilizlerin etkin kalma mücadelesi neticesinde sadece 23 ay sürmüş, Azerbaycan 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilince Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarihe karışmıştır. Bu durum karşısında ne yapacağını bilemeyen Azerbaycan hükümeti üyeleri bir bir yakalanarak hapsedilmeye başlamışlar, Resulzade'de bir müddet saklanmayı başarsa da, sonuçta o da yakalanarak, bizzat Stalin tarafından Moskova'ya götürülmüştür².

Moskova'da 1922 yılı sonlarına kadar yaklaşık iki yıl göz hapsinde tutulan Resulzade, Leningrad'daki Akademi Kütüphanesinde Azerbaycan Tarihini ilgilendiren özel birkaç el yazmasını tetkik etmek maksadıyla izin isteğinin kabul edilmesi üzerine buraya gelmiştir. Amacı, Finlandiya'ya geçmek olduğundan bu hususla ilgili plan yapmaya başlamış, Leningrad'daki Tatarlar bu konuda bir hayli tecrübelidirlere ve onların yardımı ile beklenen gün geldiğinde, gece 12'den sonra denize açılarak sabaha karşı, tanyeri ağarırken Finlandiya sahiline ulaşmışlardır³. Daha sonra Berlin'e, sonrada Paris üzerinden İstanbul'a hareket etmiştir⁴. Ancak, İstanbul'a geldiğinde Azerbaycan muhaciri Türkler arasında gördüğü manzara karşısında hayal kırıklığı

¹ Mirza Bala Mehmetzade, **Azerbaycan Misak-ı Millisi**, Ankara

² Mehmet Emin Resulzade, (yay. Haz. Sebahattin Şimşir), **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin ile İhtilal Hatıraları**, İstanbul, 1997.

³ Resulzade, **Stalinle ...**, s. 25-26.

⁴ Abdullah Taymas, "Mehmet Emin Resulzade", **Toprak Dergisi**, S. 6, 1 Mayıs 1955, s. 14.

ve şaşkınlığa uğramıştır. Bu şaşkınlığını, “İstanbul’a geldiğim günlerde oradaki Azerbaycan kolonisine ait gördüğüm manzara hiç de ümit etmediğim bir fecaat arz ediyordu”⁵ cümlesinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Muhtemelen Azerbaycan muhacirleri arasındaki dedikodular, umutsuzluklar Resulzade’yi hem arayış içine sürüklemiş hem de Azerbaycan istiklali şuurunun canlı tutulmasına dair çalışmalara sevk etmiştir. Muhtemelen bu psikoloji ile hem millî bir vazife hem de dosta düşmana hesap vermek maksadıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti⁶ adlı eserini yayınlamıştır.

Her geçen gün daha sağlıklı düşünmeye başlamış ve etrafındaki Azerbaycan muhaciri Türklerin sayısı da artmıştır. Gençlerin Azerbaycan tarihine dair bilgilerinin azlığı ve istiklal şuurunu giderek kaybetme tehlikesinin önüne geçmek maksadı ile yayın faaliyetlerini artırmıştır.

Nitekim ilk sayısı 26 Eylül 1923 tarihinde yayınlanan *Yeni Kafkasya Mecmuası* muhaceretteki Millî Azerbaycan davasının ilk yayını olmuştur. Mecmuanın son sayısı ise 1 Ekim 1927 tarihindeki 94. Sayı olmuştur.

Yeni Kafkasya Mecmuasının Azerbaycan’ın işgali noktasındaki sert yazılarından en fazla rahatsız olan Rusya olmuştur. Zaman zaman Yeni Kafkasya Mecmuasının kapatılmasını dahi talep ettiklerine dair basında yer alan yazılar olmuştur. Mesela, *Komünist* gazetesi, 24 Ocak tarihli nüshasında, Yeni Kafkasya Mecmuasının kapanmasını ve Resulzadelerin İstanbul’dan sürülmesini talep etmiştir. Suçlamaları ise, Yeni Kafkasyacılar (sadece) Bolşeviklerin değil, Türkiye inkılabının da düşmanları ve Türkiye irticasının da mefkurecileri imişler⁷. Diye suçlanmaları dikkat çekicidir.

⁵ Resulzade, *Şefibeycilik*, İstanbul, 1934, s. 58.

⁶ İlk baskı, İstanbul 1922.

⁷ “Darbeli Mesele”, *Yeni Kafkasya Mecmuası*, Y. 4, S. 10, 17 Şubat 1927, s. 2.

Milli bir kimliğin yayın organı olan Yeni Kafkasya Mecmuası herhalde maddi imkansızlıklar ve okur tarafından ilgi görmediği için kapanmamıştır. Zira, bu sebeplerden dolayı kapanmış olsa idi, kısa bir süre sonra Azeri Türk Mecmuası ile yayın sahasına giremezlerdi. O zaman bunun Türkiye'nin iç ve dış politikasında yaşadığı gelişmelerde aramız gerekmektedir. Bu dönem en hassas ilişkiler içinde bulunduğumuz Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin münasebetlerinde aranmalıdır.

Burada şüphesiz kilit nokta, Sovyetler Birliği'nin Lokarno⁸ kaygısı ve Türkiye'nin Musul meselesinden kaynaklanan güçlükleri gidermek maksadı ile iki memleket arasında Paris'te 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Türk – Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasıdır. Antlaşma metninin Paris'te Tefik Rüştü Aras ile J. Çiçerin arasında Milletler Cemiyeti'nin Musul kararından bir gün sonra imzalanması da dikkat çekicidir. Antlaşma metninde tarafsızlık, birbirine saldırmama ve bir-biri aleyhine ittifaka karşı oldukları belgelenmiştir. Bundan sonra 13 Kasım 1926 tarihinde Aras ve Çiçerin Odesa'da görüşmüşlerdir.

Bu dönemde iki ülke arasındaki, Türkiye'de komünistlere karşı girişilen hareketler, Sovyetler Birliğinde ise Türk kökenlilere karşı izlenen politikalar her iki taraf tarafından da hoş karşılanmamaktadır. Hatta, Pravda Gazetesi ile Milliyet Gazetesinde polemik yaşandığı gibi, Komünist Partisi'nin yayın organı durumundaki Pravda'ya karşı Milliyet de Türk hükümetinin yayın organı şeklinde düşünülmelidir. Ancak, tüm gelişmeler şunu göstermektedir ki, Sovyetler Birliğinde Pantürkizm'den sonra Kemalizmin de Rusyalı Türkler arasına yayılmasından endişe edildiğini ifade edebiliriz⁹.

⁸ 1924 yılında bir dizi Lokarno antlaşması ortaya çıkmıştır. Lokarno antlaşmalarının özü, savaştan yenik çıkan Almanya'nın Batılı devletler tarafından kazanılması ve yanlarına çekilmeyi hedef görmüştür. Sovyetler Birliğini ise yalnızlaştırmayı hedeflemiştir. Suat Bilge, **Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920 – 1964 Güç Komşuluk**, Ankara, 1992, s. 98.

⁹ Suat Bige, **a.g.e.**, s. 103 -104.

Şüphesiz olay sadece Pantürkizm ve Kemalizm'in Rusya'daki Türkler arasında yayılması değildir, birde Rusya coğrafyasından yurt dışına, özellikle de Türkiye'ye gelenlerin faaliyetleri vardır. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti, Komünizmin Türkiye'ye Ruslar veya Türkiye'deki Rus sempatanları tarafından yayılmasını istememiştir. 1924 – 1925 yıllarında Ankara, Türk komünistlerine ve Bolşevik yanlısı Türk gazetelerine karşı sert tedbirler almıştır¹⁰. 1927 yılında Stalin'in yönetime tek başına hakim olması ile daha da sertleşmiştir.

Azerbaycan Türklerinin, “edebî, içtimâî ve siyasî milliyetperver mecmua” şiarıyla on beş günde bir 1 Şubat 1928 tarihinde yayınladıkları *Azerî Türk Mecmuası*nın son sayısı Şubat 1930 tarihinde yayınlanan 30/1'dir.

Resulzade, ilk sayıda mecmuanın yayın amacını şu kinayeli cümlelerle yapmıştır; “Mecmuamızı bundan dört beş sene evvel ve başka şerait dahilinde çıkarmış olsaydık, tuttuğumuz yolu kâfi surette izah edebilmek için belki daha ziyade tafsilat vermek ihtiyacını hissederdik. Fakat, şimdi bizden evvel vuku bulan neşriyat sayesinde ihzar olunan bir muhiti nazara alarak, tuttuğumuz yolun pek kısa cümlelerle izah olunabileceğini ümit ediyoruz”¹¹. Cümleleri ile gidilecek yolun Yeni Kafkasya'nın yolu olduğunu ifade etmiştir.

Millî Azerbaycan neşriyatının ve Resulzade önderliğinde Azerbaycan muhaceretinin birinci döneminde Türkiye'de yayınladığı son mecmua *Odlu Yurt Mecmuası*dır. 1 Mart 1929 tarihinde yayınlanmaya başlayan mecmuanın son sayısı Temmuz – Ağustos 1931 tarihini taşımaktadır.

Odlu Yurt Mecmuası da, millî Azerbaycan fikrinin mürevvici olarak intişar etmiştir. Bu intişar ile o, kendisinden evvel *Yeni Kafkasya* ve

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, İstanbul, 1960 ,s. 184.

¹¹ Resulzade Mehmet Emin, “Tuttuğumuz yol”, **Azerî Türk Mecmuası**, Y. 1, S. 1, 1 Şubat 1928, s. 1.

Azeri Türk Mecmuları tarafından gidilmiş ideal yolunu boylamak azminindedir¹².

Odlu Yurt Mecmuasının son dönemlerinde Türkiye'den ziyade Avrupa'da bulunan Resulzade, derginin son dönemlerinde artık tamamen Avrupa'dadır. Onun yokluğunda yerini Mirza Bala Mehmetzade doldurmaya çalışmıştır.

Millî Azerbaycan Hareketi, Mirza Bala önderliğinde yayınlanan *Bildiriş Gazetesi* haftalık olarak 7 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına girmiş ve 58. Sayısı ile 10 Eylül 1931 tarihinde yayın hayatı sona ermiştir.

Bildiriş birinci sayısında amaç ve politikasını şöyle belirlemiştir;

“Bugünden itibaren her hafta muntazam intişar edecek olan *Bildiriş Gazetesi*, yakın, orta ve uzak şarkta, bilhassa Türk Dünyasında cereyan eden siyasî, millî, harsî ve içtimaî hareketler hakkında mevsuk malumat vermekle Türk efkar-ı umumiyesini tenvire çalışacaktır.

Türk Dünyası'nın yegane müstakil devleti ve şarkın yegane cumhuriyeti olan Türkiye'deki alemşumul ıslahat hareketini terviç ile *bildiriş* bu hususta ve Türkiye'nin alelumum iktisadî, harsî, edebî ve içtimaî yenilikleri hakkında okuyucularına malumat verecektir.

Bildiriş, Aerbaycan, Türkistan, Edil Ural, Şimali Kafkasya, Kırım, Gürcistan ve Ukrayna'da cereyan eden hadiseleri bildirmekle beraber Sovyet Rusya'ya ait siyasî, iktisadî, içtimaî hayat safhalarını göstererek vak'alar hakkında dahi karilerini tenvir edecektir.

Bildiriş, İran, Afgan, Hint gibi şark memleketleri hakkında malumat vereceği gibi, Mısır, Suriye, Filistin, Hicaz gibi Arap dünyasındaki vekayia ait dahi kendi sütunlarında yer verecek ve Avrupa'da cereyan eden mühim havadisi kaydetmeye çalışacaktır”¹³.

¹² ---, “Çehremiz”, *Odlu Yurt Mecmuası*, Y. 1, S. 1, 1 Mart 1929, s. 1.

¹³ *Bildiriş*, 7 Ağustos 1930, Y. 1, S.1, s.1.

Millî Azerbaycan neşriyatının Bildiriş ile Türkiye’de sona eren sadece birinci yayın dönemi değildir. Türkiye’nin iç ve dış politikası ile birlikte meseleye baktığımızda kendisi ile fikri paralellik arzeden ve Türkiye’nin son 20 yılına damga vuran, Türk Dünyası’nın her tarafına yayınları ile ulaşan ve iz bırakan Türk Ocakları da kapatılmıştır. Dönemin Türk Ocakları Başkanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in hatıralarında yazdıkları dikkat çekicidir. Mustafa Baydar’ın yayınladığı Tanrıöver’in anılarında; “bazılarına göre 1930 – 1931 yıllarında Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Surits yoldaş, Ocakların Rusya’daki Türklerle fazla ilgilenmesinden duyduğu endşeyi Tefvik Rüştü’ye bildirerek bu konuda bir tedbir alınmasını istemiştir”¹⁴.

Türkiye’deki bu gelişmeler sonucu Resulzade’nin de Avrupa’da bulunması yayın faaliyetlerinin de Avrupa’ya taşınmasına sebep olmuştur. Resulzade’nin çağdaşlarından Abdullah Battal Taymas, onun İstanbul’dan ayrılma sebepleri hakkında şunları yazmıştır; “İstanbul’daki çalışmalarına bir yazar olarak devam eden Resulzade’nin Sovyetler aleyhine yazdığı yazılar Türkiye’den ayrılmasına sebep olmuştur. Sovyet entrikaları ve diplomatik girişimler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de onu yurt dışına çıkmaya zorladığından, o, İstanbul’u terke mecbur olmuş ve bu sebeple faaliyetini Avrupa’ya intikal ettirmiştir”¹⁵.

İstiklal Gazetesinin ilk sayısında, “Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin kararı ile Odlu Yurt, Azeri Türk, Yeni Türkistan mecmuaları ile Bildiriş Gazetesi kapatılmıştır”¹⁶ cümleleri gerçeği açıklamaya yeterli olsa gerektir.

Bu şekilde Avrupa’ya gelen Resulzade Almanya’da ilk olarak ayda üç sayı yayınlanan İstiklal Gazetesini yayınlamıştır. Gazete 10 İkinci

¹⁴ Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, 1968, s. 70.

¹⁵ A. Taymas, “Mehmet Emin Resulzade”, **Toprak Dergisi**, S. 61, Mayıs 1955, s. 15.

¹⁶ M. E. Resul-zade, “Kısılmayan Bir Ses”, **İstiklal Gazetesi**, Y. 1, S. 1, 10 İkinci Kanun 1932.

Kanun 1932 tarihinde ilk sayısını yayınlamıştır. Tespit ettiğimiz son sayısı ise 1 Temmuz 1933 tarihli Y. 2, S. 37'dir.

Avrupa'daki diğer önemli yayın ise Kurtuluş Dergisi olup, 1934 – 1938 yılları arasında yayınlanmış, zaman zaman da, Açık Söz (1936 2 sayı), Kutlu Od (1936 – 1937 2 sayı), Aydın Yol (1937 1 sayı), Doğru Söz (1937 2 Sayı), Hakikat (1937 1 sayı), Vatan Sesi (1937 1 sayı), Vatan Dileği (1937 ½ sayı), Milli Ateş (1938 1 sayı), Millet Andı (1938 1 sayı), Yasamız (1938 1 sayı), İlham Kaynağı (1938 1 sayı) Mukaddes Odlar Ülkesi (1938 1 sayı), Hakkın Sesi (1938 1 sayı), Dilek (1939, 4 sayı), Hak (1939 1 sayı) ve Hamle (1939 1 sayı) dergileri yayınlanmıştır¹⁷.

Azerbaycan'ın istiklali yolunda mücadele ve bu mücadeleye sebep olan Rus istilacıları ile mücadele dışında ciddi bir yayın faaliyeti olmamasına rağmen, hele hele Türkiye'nin iç politikasına pozitif destek ve mevcut iktidarın faaliyetlerini olumlu yönde desteklemek dışında olumsuz herhangi bir yayın çalışmasından dahi bahsedemeyeceğimiz Azerbaycan Millî hareketinin hem Türkiye hem de Avrupa'daki faaliyetleri kanuni zeminin dışına çıkmamıştır. Ancak, devrin siyasi konjüktüründen dolayı sıkıntı yaşamamışlardır.

Türkiye'deki yayın faaliyetlerinin sona ermesi ile ilgili sonraki yayınların satır aralarına sıkıştırılan cümleler dışında şimdilik herhangi bir resmi belgeye ulaşamadık. Ancak Avrupa'da yayınlanan Hakikat¹⁸, Mehmetzade Mirza Bala'nın Milli Azerbaycan Hareketi¹⁹ ve Hakkın

¹⁷ Sebahattin Şimşir, **Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi**, İstanbul, 2013, s. 116.

¹⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030 18 01 02 79 89 004; Hakikat Nr. 1 Temmuz – Ağustos 1937. Derginin içindekiler; ---, Dünya'nın iki ucunda; ---, Azerbaycan Komünist Fırkasında Yeni İntihaplar; M. E. Resul-zade, Saadabad Antlaşması; Mirza Bala, Sovyet Dil Siyasetinin bugünkü Safhası; Yayıncı Kerim, Aras'a (Şiir); A. K. Kulu, Azerbaycan'da Neler oluyor?; ---, Milli Felaketimiz Hakkında kıymetli Neşriyat; M. B. Mehmed-zade, Azerbaycan'da Üçüncü Beş Yıllık Plan; V. Nuh-oğlu, Ordan – Burdan; M., Alman Matbuatı ve Neşriyatımız; Siyasetçi, Milletlerarası vaziyet; ---, Kardeş Matbuatta.

¹⁹ BCA 030 18 01 02 81 8.

Sesi²⁰ Dergisi “Dost devletlerle münasebetlerimizi rencide edecek mahiyette yazılar taşıdığı görüldüğünden satışının yasak edilmesi Dahiliye Vekilliğinin 5/10/1938 tarih ve 4485/33/A71-M.U.M sayılı tezkiresi ile yapılan teklif üzerine matbuat kanununun 51. Maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 8/10/938 tarihinde onanmıştır”.(Ek. 1)

Şüphesiz bu uygulamaların perde arkasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova’da imzalanan Türkiye – Sovyet Rusya Dostluk ve kardeşlik anlaşması yatmaktadır. Zira, adı geçen antlaşmanın 8. Maddesine dayanmaktadır. Bu madde şöyledir; “Bağıtlı taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemegi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler”²¹ şeklindedir.

1921 Moskova antlaşması ile başlayan süreçte, Sovyetler Birliği yukarıda metnin verdiğimiz sekizinci maddedeki hususiyetleri kendi lehlerine hep kullanmışlardı. Belki Lenin döneminde Türkiye’deki Sovyetler Birliği coğrafyası içinde olup da, buralardan Türkiye’ye gelen muhacir Türklerin faaliyetleri o kadar dikkatli takip edilmemiş ya da zararlı görülmemiş olabilir, lakin Stalin’in yetkiyi eline aldığı 1927 yılından sonra ise adete demoklesin kılıcı gibi bu Türklerin faaliyetlerinin üzerinde olmuştur. Ve en küçük bir olumsuz yazı ve ya faaliyette dahi, hemen sekizinci maddeye göre işlem yapılmasını talep ettiklerini tahmin ediyoruz.

²⁰ BCA 030 18 01 02 84 89 11.; Hakkın Sesi, Nr. 1 Temmuz – Ağustos 1938. Derginin içindekiler; ---, Hatay Meselesi, Mirza Bala, Türkiye’de ve Sovyetler de Milli Kültür ve Milli Varlık Meselesi; ---, Azerbaycan’da idamlar, A. K. Kulu, Azerbaycan’da Neler Oluyor?; M. B. Mehmet-zade, Tarihimizi İstihza; V. Nuh-Oğlu, Bammat “cevap” veriyor; Kerim Yaycılı, Güzelim Gence (şiir); ---, Prometizm ve Lehistan; Yaver Şekli, Geçmiş Günlerin Tarihi; Siyasetçi, Milletlerarası Vaziyet; Demirci oğlu, Milli Halk Şiiri; ---, Mektep Kitapları ne Halde?;

²¹ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasa Andlaşmaları**, C. I (1920 – 1945), Ankara, 1983, s. 34.

Yani, Sovyetler, dost ve kardeş olarak ifade ettiğimiz Azerbaycan Türkleri 28 Nisan 1920 tarihinde Rus işgali ile devletlerini kaybettikten sonra, bir kısmı ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Özellikle büyük çoğunluğu Türkiye’yi tercih etmiştir. Yine, Resulzade’nin Türkiye’ye gelişi ile birlikte yeni bir dönem başlamış ve bunun sonucu da görülen birçok aksaklığın ortadan kaldırılması maksadıyla bir dizi çalışma yapılmış, rızık meselesi çözüldükten sonra da, millî davanın hatırlatılması, gençlere öğretilmesi ve istiklal ateşinin canlı tutulması maksadı ile yayın alanında faaliyet gösterilmesi amaçlanmıştır. Ancak çıkılan yolda sadece maddi imkansızlıklar ve kendi içlerindeki iç çekişmeler engel değildir. Asıl engel, muhacir olarak buldukları ülkelerin kendilerine sağlayacakları imkanlar kadar, Sovyetler Birliğinin taleplerine karşı olacakları kalkan da önemlidir. İşte bu nokta da, maalessif Genç Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu konuda soydaşlarını Sovyetler Birliği idarecilerinin baskısında kurtaramamıştır.

Zaten Resulzade de bu konuda gayet net yazmıştır; “Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin kararı ile İstanbul’da neşredilen Odlu Yurt, Azeri Türk ve Yeni Türkistan Mecmuaları ve Bildiriş gazetesi kapatılmıştır.

Bizi hayret içerisinde bırakan bu hakikate, şimdi düşman seviniyor. On yıldan beri İstanbul’dan yükselen, Azerbaycan’ın sesini kısmak için ellerinden gelen her şeyi ortaya koyan, gazeteleri, mitingleri, demarşları, hile ve entrikaları ile hiç durmadan çalışan Bolşevikler – Ruslar ne kadar memnun!...

Neden memnun olmasınlar! Boğdukları genç Türk milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve halkçılığının itiraz eden sesi artık işitilmez olmuştur.

Milli, muasır, halkçı Türk Cumhuriyeti’nde, milli, muasır, halkçı Azerbaycan istiklâlcilik mefkuresinin sesi kısılmıştır”²².

²² M. E. Resul-zade, “Kısılmayan Bir Ses”, **İstiklal Gazetesi**, Y. 1, S. 1, 10 İkinci Kanun 1932.

Sonuç

1. İlişkiler Atatürk döneminde 1921 Ankara ve 1925 Paris Antlaşmalarına göre şekillenmiştir.
2. Lenin (1924) ölümüne kadar ciddi bir problem görülmemiştir.
3. Stalin'in iktidara gelmesi 1924 ve özellikle 1927 yılında gücü tam manası ile ele alması sonucunda Rusya coğrafyasından göç eden Türklere Türkiye Cumhuriyeti'nin bakışı mecburen değişmek zorunda kalmıştır.
4. 1929 sonrası Türkiye'de ciddi sıkıntılar ile karşılaşmaya başlayan Türk Dünyası önderleri faaliyet alanını Avrupa'ya taşımaya başlamışlardır.
5. Türkiye'de Peş peşe yayın organlarının kapanması ya da kapatılması sonucu 1932'den sonra bu tür faaliyetler de Avrupa'ya taşınmıştır.
6. Muhtemelen Sovyetler Birliği 1932 sonrası antlaşmalardan kaynaklanan gücünü tam olarak kullanamasa da, bir yolunu bulup, Almanya'da yayınlanan dergilerin ve ya kitapların Türkiye'ye sokulmaması kararını Bakanlar Kurulu kararıyla aldirtmayı başarmıştır.
7. Türkiye'nin istiklal savaşı sonrası içinde bulunduğu siyasi ve askeri şartlar, kendi soydaşlarına karşı böyle bir politika izletmiştir. Tabi meseleleri bugünün bakışı ile değerlendirmek hatalı olabileceğinden o günün şartları ile değerlendirilmesi en doğru yol olacaktır.

Ek 1

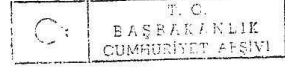
T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayıs

2

97/16

Kararname

Berlinde Mirza Bala tarafından yazılan " Hakkın Sesi " adlı broşürün dost Devletlerle münasebetlerimizi rencide edecek mahiyette yazıları taşıdığı görüldüğünden satışının yasak edilmesi; Dahiliye Vekillığının 5/10/938 tarih ve 4485/33/A/I-M.U.M. sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine matbuat kanununun 51 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 8/10/938 tarihinde onanmıştır.

8/10/938

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Beyaz

Ad. V.

S. Şimşir

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

S. Şimşir

Ha. V.

H. P. Akas

Ma. V.

Ma. V.

Mf. V.

T. Akkaya

Na. V.

A. Akkaya

İk. V.

E. Kışacı

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V. ve Ma. V. V.

R. Akkaya

Zr. V.

S. Şimşir

080	18	01	02	86	89	11
-----	----	----	----	----	----	----

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030 18 01 02 79 89 004.

BCA 030 18 01 02 81 8.

BCA 030 18 01 02 84 89 11

Basılı Kaynaklar

---, “Çehremiz”, **Odlu Yurt Mecmuası**, Y. 1, S. 1, 1 Mart 1929.

---, “Darbeli Mesele”, **Yeni Kafkasya Mecmuası**, Y. 4, S. 10, 17 Şubat 1927

Baydar, Mustafa, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, 1968.

Bilge, Suat, **Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920 – 1964 Güç Komşuluk**, Ankara, 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, İstanbul, 1960.

Mehmetzade, Mirza Bala, **Azerbaycan Misak-ı Millisi**, Ankara, 2002.

Resulzade (Mehmet Emin), **Şefibeycilik**, İstanbul, 1934.

Resulzade Mehmet Emin, “Tuttuğumuz yol”, **Azeri Türk Mecmuası**, Y. 1, S. 1, 1 Şubat 1928.

Resul-Zade, M. E., “Kısılmayan Bir Ses”, **İstiklal Gazetesi**, Y. 1, S. 1, 10 İkinci Kanun 1932.

Resulzade, Mehmet Emin, (Yay. Haz. Sebahattin Şimşir), **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin ile İhtilal Hatıraları**, İstanbul 1997.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasa Andlaşmaları, C. I (1920 – 1945)**, Ankara, 1983

Şimşir, Sebahattin, **Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi**, İstanbul, 2013.

Taymas, Abdullah, “Mehmet Emin Resulzade”, **Toprak Dergisi**, S. 6, 1 Mayıs 1955.